

MORALEN STÅR INTE I KONFLIKT MED NATUREN (Recension av Robert Wright, *The Moral Animal*).

Germund Hesslow

Svenska Dagbladet 1996-10-22

Det är numera allmänt accepterat att det naturliga urvalet är den mekanism som driver den biologiska evolutionen framåt. För att uttrycka det så enkelt som möjligt: om en genetisk förändring uppkommer som ökar bärarens förmåga att fortplanta sig, är det oundvikligt att den förändrade genen kommer att sprida sig i populationen.

Det finns inget skäl att tro att de evolutionära mekanismerna bara är tillämpliga på kroppsliga egenskaper. Om gener påverkar organismers beteenden, måste även dessa vara underkastade det naturliga urvalet. Redan Darwin insåg att de individer som är mest omsorgsfulla vid valet av partner har en fördel framför mindre nogräknade artfränder. Den hanne som väljer en frisk hona har en större chans att få friska barn; den hona som väljer en stark och kompetent hanne ökar sina möjligheter att få hjälp med försörjning och försvar. En genetisk förändring som gör individer mer benägna att förälska sig i friska och dugliga partners kommer därför i genomsnitt att få fler överlevande barn, och genen, som ju ärvs av barnen, kommer i följande generationer att återfinnas hos allt fler individer.

När tanken väl har väckts, att evolutionsteorins mekanismer även måste gälla beteende, borde det vara ganska uppenbart att många aspekter på såväl människans som övriga djurs psykologi kan förklaras genom det naturliga urvalet. Vissa aspekter av vår emotionella utrustning är så välbekanta för oss att vi inte tänker på att de behöver förklaras. Varför blir kvinnor förälskade i män och omvänt? Varför bryr sig föräldrar mer om sina barn än tvärtom? Varför månar vi mer om familjemedlemmar än om mer avlägsna släktingar?

Fastän dessa frågor uppmärksammades av Darwin själv tog det mycket lång tid innan utvecklingslärans konsekvenser för beteendevetenskapen började utforskas systematiskt, och när det väl skedde var det inte precis mot en bakgrund av entusiastiska applåder. Under en tid på 60- och 70-talen utvecklades några av de grundläggande idéerna om den evolutionära nyttan och kostnaden hos aggressivt beteende, släktskapsselektion och reciprok altruism av några relativt okända biologer som John Maynard Smith, William Hamilton och Robert Trivers.

När dessa tankar så småningom populariserades i Edward Wilsons *Sociobiology* och Richard Dawkins *The Selfish Gene* möttes de av ett kanske inte helt oväntat ramaskri från psykologer och samhällsvetare. Mer förvånande var att också många biologer slöt upp bakom kritiken. Till och med framstående experter på genetik och evolution som Richard Lewontin och Stephen Jay Gould har gjort gemensam sak med antibiologiska beteendevetare, och inte dragit sig för den vanliga form av akademisk McCarthyism som består i att associera biologisk psykologi med nazistisk rasförädling.

De motståndare till den evolutionära psykologin som trodde sig bekämpa ondskefulla idéer framstår nu snarare som intellektuella ättlingar till biskop Wilberforce och medlemmar i den sorglustiga historiska kader av bakåtsträvare, som alltid bekämpat nya idéer inom vetenskapen. Ty även om ämnets pionjärer ibland alltför lätt låtit sig entusiasmeras av ganska svagt underbyggda spekulationer, blir det allt tydligare att den darwinistiska ansatsen har varit ytterst fruktbar och redan avkastat en mängd intressanta resultat. Det är förresten påtagligt vilket stort intresse som allmänheten, ibland tydligen fördomsfriare än vissa vetenskapsmän, har visat. Såväl dags- som veckopress har under de senaste åren ägnat stort utrymme åt biologiska förklaringar till alla möjliga psykologiska problem.

De som vill veta mer kan nu glädja sig åt att det utkommit en utomordentligt läsvärd introduktion till den evolutionära psykologin, nämligen Robert Wrights *The Moral Animal*. Författaren är själv varken biolog eller psykolog utan journalist. Han har dock skaffat sig en grundlig förståelse för sitt ämne och torde i själva verket ha en bättre överblick över det än flertalet biologer.

Wright bemöter de antibiologiska fördomarna i första hand genom att visa vilken oerhörd förklaringskraft som ligger i det darwinistiska perspektivet men också genom att göra det tydligt att de politiska implikationerna går i många riktningar, och att både höger- och vänsteranhängare kan finna ammunition i biologin. Han framlägger flera förslag till hur man skulle kunna använda darwinistiska resonemang för att åstadkomma önskvärda sociala effekter. Dessa är ibland en smula ansträngda och orealistiska, men de visar ändå att det inte finns några självklara kopplingar mellan ett biologiskt synsätt och politisk ideologi.

Detta sätt att försvara evolutionsteorin mot politiserande kritik är dock riskabelt, då det ju kan uppfattas som ett implicit acceptering av kritikernas utgångspunkt, nämligen att eventuella politiska konsekvenser är relevanta vid bedömningen av en vetenskaplig teori. Den enda rimliga hållningen måste väl ändå vara, att vi först försöker klargöra hur verkligheten är beskaffad och sedan anpassar våra politiska idéer härefter.

Det är dock inte svårt att se varför den evolutionära psykologin lyckas provocera så många. Förklaringarna avviker ofta ganska starkt från de konventionella och politiskt korrekta föreställningarna om människans natur. Samtidigt har jag personligen många gånger gjort den erfarenheten, att människor mellan skål och vägg gärna medger att de konventionella uppfattningarna innehåller mer hyckleri än sanning.

Ett exempel är det kapitel som förklarar varför kvinnor mer än män värdesätter kompetens och emotionell trohet hos en partner, medan ungdom, hälsa och sexuell trohet har större vikt för mannen. En man, som accepterar otrohet hos sin hustru, löper risk att ägna sitt liv åt att hjälpa andra mäns gener in i nästa generation. Hans egna toleranta gener har däremot små chanser. En kvinna löper inte denna risk - hon vet alltid om hon är sina barns biologiska mor. Sexuell otrohet från mannens sida är därför ett mindre hot. Däremot har hon anledning att bekymra sig över risken att mannen lämnar henne för en annan kvinna, så att hon ensam får stå för försörjningen och skyddet av barnen.

Att det faktiskt finns en sådan skillnad mellan könen styrks av experiment där man låtit män och kvinnor föreställa sig att deras partner har sexuell umgänge med, respektive förälskar sig i, någon annan. Registrering av puls, blodtryck och andra fysiologiska reaktioner visar att könen visserligen reagerar i samma riktning, men att männens reaktioner på sexuella snedsprång är större än kvinnornas, medan kvinnorna reagerar starkare vid tanken på att mannen förälskar sig i någon annan.

Dessa och många andra liknande fenomen är välbekanta sedan länge och kan också ges kulturella förklaringar. Ett tecken på att det handlar om biologiska mekanismer är dock att de nämnda könsskillnaderna tycks finnas i praktiskt taget alla kända kulturer.

Wright är en utmärkt pedagog och han valt det snillrika greppet att illustrera både dessa och andra darwinistiska resonemang i boken genom att använda Darwin och hans liv som exempel. Diskussionen av partnervalets mysterier åtföljs sålunda av en fascinerande skildring av Darwins och Emma Wedgwoods funderingar över sina val av äktenskapspartner. Ett rikhaltigt material i form av brev och dagboksanteckningar gör det möjligt att dokumentera inte bara de ömma känslorna utan också de rationella överväganden som föregick beslutet att ingå äktenskap.

Den evolutionära psykologin kritiseras ibland för att den med misstänkt lätthet alltid kan trolla fram en förklaring till redan kända fenomen, men att den blott sällan lyckas förutsäga något oväntat. Det ligger en del i denna kritik, men Wright redovisar också oväntade fynd som baserats på evolutionära resonemang. Vem skulle t.ex. ha anat att föräldrar i socialgrupp 1 mår något mer om sina söner än om sina döttrar, medan det omvända tycks gälla i socialgrupp 3? Eftersom en mans attraktionskraft på äktenskapsmarknaden är starkt knuten till hans ekonomi och status, kan välbärgade föräldrar ganska effektivt överföra attraktionskraft till sina söner. Föräldrar med mindre resurser gör enligt detta resonemang klokare i att satsa på flickor, vars framgång inte är lika starkt beroende av ekonomi och status. En indikation på att detta resonemang är riktigt är att söner ammas något mer än döttrar i socialgrupp 1 och tvärtom i socialgrupp 3. Det tycks också vara så att den som fått en son i socialgrupp 1 väntar något längre med att skaffa ett andra barn, en potentiell konkurrent om föräldrarnas omsorg, än om man fått en dotter.

Ett av klassiska problemen för en evolutionär psykologi är den synbara förekomsten av osjälviskhet. Gener som ökar benägenheten för osjälviskt beteende borde förstöra sina egna chanser att återfinnas i nästa generation och därför effektivt elimineras av det naturliga urvalet. Så varför har detta inte skett? Varför finns det så mycket generositet?

En del av svaret är släktskapsselektion. En gen som t.ex. gynnar omtanken om syskon finns hos hälften av syskonen och gynnar därför sig själv. En annan mekanism är den som kallas reciprok altruism och som innebär att de individer som kan samarbeta med varandra genom att återgälda tjänster har en fördel framför dem som är mera kortsiktigt själviska. Den affärsman som lura sin partner kan tjäna mycket pengar, men bara en gång. På längre sikt undergräver han det förtroendekapital som är nödvändigt för att få göra affärer igen. Generositet och samarbetsvilja kan därför gynna det långsiktiga egenintresset. Det är därför inte förvånande att en benägenhet för samarbete har uppkommit hos de arter som är tillräckligt intelligenta för att hålla reda på de nödvändiga sociala interaktionerna, d.v.s. i första hand primaterna.

Wright illustrerar den reciproka altruismen genom att visa att Darwin, som av historien fått ett rykte som moraliskt föredöme och en man med sällsynt starkt samvete, i själva verket gjorde exakt det han borde om han önskade gynna sina egna intressen. Innan Darwin hunnit publicera sin teori mottog han ett manuskript från Alfred Russell Wallace där denne formulerade en skiss till en evolutionsteori vars grunddrag var identiska med Darwins egna idéer. Efter att ha diskuterat saken med några sina vänner, i biologisk mening sina allierade, bestämde han sig för att inför royal Society vid ett och samma tillfälle presentera både ett eget och Wallaces manuskript.

Detta uppträdande från Darwins sida har efteråt betraktats som särskilt gentlemannamässigt men kan, som Wright påpekar, lika gärna beskrivas som slugt. Darwin måste ha förstått att Wallaces insats skulle bli känd under alla förhållanden och att eventuella försök att undertrycka dem i längden bara skulle fått Darwin själv att framstå som småaktigt prestigemedveten. Hans eget rykte skulle i själva verket bara kunna vinna på en "generös" behandling av Wallace.

Darwin var beroende av stöd från allierade som Lyell och Hooker och för att få detta var det viktigt för honom att demonstrera att han var en hederlig person som inte skulle kunna tänka sig att bedra sina vänner och som skulle återgälda tjänster i framtiden. Darwin och Hooker lär ha tävlat med varandra i försäkringar om att han fått ut mer av vänskapen än han bidragit med. Detta är ju samarbetets essens och det, som vid första påseendet ter sig som altruism, visar sig enligt Wright vid närmare betraktande vara ett förklätt egenintresse. Ett annat sätt att uttrycka saken vore förstås, att säga att moral i hög grad är just långsiktigt egenintresse. Moralen är ju, som också många filosofer påpekat, ett regelsystem som det ligger i allas, alltså också den enskildes, intresse att följa och upprätthålla. Detta är för övrigt ett av skälen till att det är så vilseledande att beskriva moralen som om den i någon mening stod i konflikt med naturen. Det är därför olyckligt att Wright genom sitt val av titel bidrar till fördömen att människan skulle vara det enda djuret med moral. Som framgår av boken finns det en rudimentär moral hos många arter och en ganska sofistikerad moral hos de andra primaterna (se t.ex. Birgitta Tullbergs recension av Frans de Waals *Good Natured* under strecket den 26/8 1996).

Wrights diskussion av Darwins samvete illustrerar också ett av problemen med den evolutionära psykologin, nämligen att många av dess resultat lika gärna kunde ha förklarats utifrån ett rationalitetsantagande. Varför anta att våra hjärnor har utrustats med moraliska "instinkter" när vi har ett förnuft med vars hjälp vi kan "tänka ut" att det är klokt att agera moraliskt. Ur evolutionens synvinkel är det väsentligt att individen betar sig på ett sätt som gynnar de egna genererna, men det likgiltigt på vilket sätt dessa beteenden faktiskt uppkommer. Det spelar ingen roll om vi väljer partner därför att vi tenderar att förälska oss i personer som gynnar våra gener eller om vi väljer samma personer på grundval av en rationell kalkyl. Det evolutionära utfallet blir detsamma.

Det är i detta sammanhang värt att notera att de spelteoretiska resonemang som ligger bakom den evolutionsteoretiska analysen av samarbete och konkurrens också används i liknande syften i ekonomisk och sociologisk teori.

Detta betyder inte att det föreligger någon motsättning mellan den biologiska psykologin och rationella förklaringsmodeller, bara att man inte skall tro att biologin tvingar oss att börja tänka i termer av opåverkbara instinkter eller drifter. Evolutionsteorin ger oss en fruktbar ram för beteendevetenskaplig forskning, men löser inte alla problem. Att reda ut vilka "metoder" naturen har valt för att försäkra sig om ett adekvat beteende är en uppgift som fortfarande åvilar samhälls- och beteendevetenskaperna.